

Dubingių istorinė žemė – Rytų Lietuvos pilkapių kultūros ar lietuvių pilkapių teritorija?

ALBINAS KUNCEVIČIUS, RIMVYDAS LAUŽIKAS,
RAMŪNAS ŠMIGELSKAS, RENALDAS AUGUSTINAVIČIUS

Vilniaus universitetas, Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius

El. paštas: a.kuncevicus@gmail.com; augustinavicius@gmail.com; rimvydas.lauzikas@kf.vu.lt; ramunas.smigelskas@gmail.com

Straipsnio autoriams, pradėjusiems įgyvendinti mokslinį projektą „Lietuvos valstybės ištakos Dubingių mikroregiono tyrimų duomenimis“ (1), teko apibrėžti tiriamojo mikroregiono sampratą, jo raidą XIV–XVIII a., o ten esančius archeologijos paminklus, ypač Jutonių pilkapyną, kurio neintervenciniai tyrimai jau pradėti, įvertinti atsižvelgiant į lietuvių etnogenezės tyrimus.

Raktažodžiai: Dubingių piliavietė, Baluošos piliakalnis, Jonėnų piliakalnis, Jutonių pilkapynas, mikroregionas, etnogenėzė, Rytų Lietuvos pilkapių kultūra, lietuvių pilkapiai

IVADAS

Vilniaus universiteto mokslininkų grupė (prof. dr. Albinas Kuncevičius (mokslinio tyrimo vadovas), doc. dr. Rimvydas Laužikas, Renaldas Augustinavičius, Ramūnas Šmigelskas ir Indrė Rutkauskaitė) 2011 m. balandžio 1 d. pradėjo įgyvendinti ketverių metų trukmės mokslinį projektą „Lietuvos valstybės ištakos Dubingių mikroregiono tyrimų duomenimis“.

Projekto mokslinis tikslas – remiantis Dubingių mikroregiono I–XV a. archeologijos, istorijos, gamtos mokslų duomenimis, išanalizuoti Lietuvos valstybės, kaip politinio teritorinio vieneto, ir lietuvių tautos bei visuomenės formavimosi procesą. Dubingių mikroregiono, esančio netoli sostinės Vilniaus, tyrimai gali padėti suprasti, kaip pagoniška, gentinė baltų visuomenė transformavosi į Lietuvos krikščioniškos valstybės teritorinį-administracinį vienetą. Akivaizdu, kad per tuos amžius visuomenė patyrė daug pokyčių, kurių svarbiausius galime aptikti tirdami senąsias gyvenimo ir laidojimo vietas.

Dubingių mikroregionas buvo pasirinktas ne tik dėl jo išskirtinės svarbos Lietuvos viduramžių valstybėje, bet ir dėl tyrėjų komandos jau turimo įdirbio, įgyto 2003–2009 m. vykdamant Dubingių piliavietės archeologinius tyrimus. 2011–2013 m. numatoma kompleksiskai

(1) Straipsnis parengtas vykdamant projektą „Lietuvos valstybės ištakos Dubingių mikroregiono tyrimų duomenimis“ (projekto Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-037), finansuojamą iš Europos Sąjungos fondų lėšų pagal 2007–2013 m. Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 3-io prioriteto „Tyrėjų gebėjimų stiprinimas“ VP1.3.1-ŠMM-07-K priemonę „Parama mokslininkų ir kitų tyrėjų mokslinei veiklai (visuotinė dotacija)“.

tirti ne mažiau kaip tris skirtingo laikotarpio piliakalnius (Jonėnų, Baluošos, Dubingių piliavietė) ir ne mažiau kaip du skirtingų laikotarpių laidojimo paminklus (Jutonių pilkapyną, Dubingių buvusiuųjų bažnyčių šventorių). Suvokdami, kad neįmanoma atkurti ankstyvosios Lietuvos valstybės susidarymo ir visuomenės raidos procesų tik pagal rašytinius šaltinius, tyrimo vykdytojai daro prielaidą, kad tokios mokslinės problemos sprendimui itin svarbūs sistemingi konkretaus, tiksliai apibrėžto ir istoriškai išskirto mikroregiono archeologiniai tyrimai, kurie turėtų būti vykdomi dviem pagrindinėmis kryptimis: gyvenamųjų vietų ir laidojimo paminklų tyrimai. Šiuo atveju gyvenamųjų vietų tyrimų tikslas – išsiaiškinti, kaip ankstyvieji gentiniai piliakalniai-gyvenvietės, archeologų įvardijami kaip brūkšniuotosios keramikos kultūros paminklai, virsta medinėmis pilimis – rašytiniuose šaltiniuose žinomų istorinių žemių centrais, o šie – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mikroregionų centrais su vėlyvųjų viduramžių piliavietėmis ar dvarvietėmis. Laidojimo paminklų tyrimų tikslas – išanalizuoti, kaip iš pradžių griautinę, o vėliau degintinę laidoseną pilkapiuose praktikavusios gentys transformuojasi į pagoniškąją Lietuvos valstybės visuomenę, kuri XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje christianizuojasi perimdama krikščionybei būdingą tik griautinę laidoseną bažnyčių aplinkoje ar kaimo kapinėse.

I tūkstantmečio pr. Kr. – I tūkstantmečio po Kr. pradžios dabartinės Rytų Lietuvos apgyvendinimą atpažįstame tik iš to meto gyvenviečių ir ankstyvųjų piliakalnių. Ankstyvieji Lietuvos piliakalniai priklauso brūkšniuotosios keramikos kultūrai. Šio laikotarpio piliakalniai bei prie jų galimai įsikūrusios gyvenvietės yra beveik netirtos, o laidojimo paminklai aptinkami retai. Brūkšniuotosios keramikos laikotarpio piliakalniai skirstomi į keletą tipų. Iš jų išsiskiria gana dideli, bet kol kas visai archeologų netirti 0,5–3 ha dydžio piliakalniai-gyvenvietės, turintys tik natūralius įtvirtinimus – dažniausiai stačius šlaitus, papėdėje juosiamus vandens. Lietuvoje žinomi tik trys tokie piliakalniai: Jonėnų (Molėtų r.), Šinkūnų (Ukmergės r.), Velikuškių II (Zarasų r.). Jonėnų piliakalnis, esantis aptariamame mikroregione, yra Asvejos (Dubingių) ežero saloje, beveik 0,5–0,3 km atstumu nutolusioje nuo artimiausių krantų. Tikėtina, kad šis piliakalnis saloje ir gretimame ežero krante buvę dirbami laukai žymi seniausias šio mikroregiono gyventojų gyventas vietas. Maždaug II–III a. sandūroje, nykstant papročiui lipdyti brūkšnių išpaudais puoštus puodus, dalis anksčiau piliakalnių, tarp jų ir Jonėnų, buvo apleisti. Priešvalstybiniais laikais Asvejos ežero pakrančių gyventojai buvo įsirengę medinę pilį jau kitoje vietoje – Asvejos (Dubingių) ežerui gretimo Baluošo ežero krante. Lietuvoje vėlyvųjų, IX–XIII a. datuojamų, piliakalnių vietos ir ten stovėjusios medinės pilys atspindi buvusių istorinių žemių centrus. Dubingių mikroregione ir rašytiniuose šaltiniuose paminėtoje Dubingių žemėje toks XIII a. centras, manytume, galėjo būti gerai įtvirtintame Baluošos piliakalnyje. Iš kitų Lietuvos piliakalnių jis išsiskiria ne dydžiu, bet itin sudėtinga ir galinga buvusių gynybinių įtvirtinimų sistema. Jo ovalios formos 65 m ilgio ir 40 m pločio aikštelę saugojo ne tik pylimas nuo lengviau užpuolamos pusės, bet dar pora didelių kitų pylimų šios kalvos šlaituose. Taigi Baluošos piliakalnyje galėjusi būti galinga to meto pilis, saugojusi senojo persikėlimo per Asvejos (Dubingių) ežerą vietą. Vėlyvųjų piliakalnių egzistavimo laikais dabartinėje Lietuvos teritorijoje mirusieji buvo laidojami pilkapiuose. Perėjimas iš brūkšniuotosios keramikos į Rytų Lietuvos pilkapių kultūrą neaiškus. Nėra tikslų ir laidojimo pilkapiuose bei deginimo papročio tradicijų pabaigos datų. Dauguma archeologų mano, kad maždaug XII–XIII a. Rytų Lietuvoje išnyko pilkapių pylimo tradicija ir nuo XIV a. mirusieji šiame regione, kaip ir kitose baltų žemėse, laidojami plokštiniuose kapinynuose. Archeologiniai paminklai dažniausiai tiriami atskirai nuo katalikybės įvedimo vietas žyminčių paminklų. Dubingių žemė

rašytiniuose istorijos šaltiniuose minima nuo XIV a., o greta jos esą buvusi dar ir Asvejos bei Aždubingės (Uždubingės) žemės.

Tikėtina, kad bent vienos iš šių žemių centras galėjęs būti Dubingiai. Dabartinėje Dubingių piliavietėje nematyti tiesioginių vėlyvam piliakalniui būdingų požymių – pylimų ir griovių, neaiški ir buvusios senosios medinės pilies vieta. Archeologiniai tyrimai rodo, kad Dubingių piliavietė nuolatina apgyvendinta tik XV a., kartu įsteigta katalikų parapija, pastatyta bažnyčia ir pilis. Dubingių žemė XIV–XV a. tapo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių valda ir, matyt, buvo gana svarbi, nes tolesnė šios Dubingių piliavietės raida jau tiesiogiai susijusi su Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto, o nuo XV a. pabaigos ir iki XVII a. – su Radvilų giminės vardu.

Straipsnio tikslas yra išanalizuoti šiuos mokslinio projekto „Lietuvos valstybės ištakos Dubingių mikroregiono tyrimų duomenimis“ pradžioje susiformavusius ir sprendžiamus probleminius klausimus bei teorines ir metodologines tyrimų prielaidas:

1. Mikroregiono sampratos, geografinės erdvės apibrėžimas.
2. Dubingių mikroregiono XIV–XVIII a. istorinių duomenų analizė, jo chronologiškai pagrįstos raidos nustatymas; mikroregiono socialinės organizacijos ir kultūrinio daugia-sluoksniškumo galimų raidos modelių istoriniais laikais aptarimas.
3. Dubingių mikroregiono raidos iki XIV a. tyrimams svarbių teorinių prielaidų aptarimas: etnogenezė kaip proistorės pažinimo metodas; Rytų Lietuvos pilkapių kultūros samprata.
4. Projekte vykdomų neintervencinių tyrimų metodikos ir problematikos analizė: Jutonių pilkapyno atvejis.

DUBINGIŲ ŽEMĖ IR MIKROREGIONAS (2)

Problemos ištyrimo lygis. Po Antrojo pasaulinio karo Šiaurės Amerikoje ir Vakarų Europoje plėtojami istorinių ir archeologinių mikroregionų tyrimai (dar kartais vadinami regionų tyrimais) remiasi matematinei statistikai būdinga teorine prielaida apie visumos (populiacijos) ir dalies (imties) santykį. Teigiama, kad moksliai analizuodami ir suprasdami sudėtingus procesus (neolitizaciją, miestų, valstybių atsiradimą, christianizaciją ir pan.) geografiškai nedidelėje erdvėje galime suvokti, kaip šie procesai vyko ir geografiškai didesnėse erdvėse. Didelį postūmį mikroregionų tyrimams padarė matematinio modeliavimo metodų pritaikymas 6-ajame ir 7-ajame XX a. dešimtmetyje [50, 3] ir dar didesnę – galingų kompiuterių sukūrimas XXI a. pirmaisiais dešimtmečiais (3). Matematinio modeliavimo metodo pritaikymas sukūrė stiprius mikroregionų tyrimų metodologinius pagrindus, o kompiuterių raida leido kurti procesų modelius, aprėpiančius iš esmės neribotą skaičių faktorių ir kintamųjų, bei pritaikyti GIS technologijas mikroregionų tyrimams. Kompiuteriniu modeliavimu grindžiami mikroregionų ir regionų tyrimai yra vieni moderniausių ir dinamiškiausiai plėtojamų praeities visuomenių pažinimo metodologijų [55, 13–15; 28, 3–10; 49, 4–12], kurios paprastai suburia nemažas tarpdalykinių tyrimų specialistų komandas [3, 46]. Tyrimų kompleksiško, tarpdalykiško ir technologizavimo požiūriu kompiuteriniu modeliavimu grįstus praeities visuomenių tyrimus galime vertinti kaip kokybiškai naują kompiuterinių technologijų taikymo archeologijoje lygmenį.

-
- (2) Už svarbias pastabas, patarimus, literatūros nuorodas, rašant šią straipsnio dalį, dėkojame kolegoms prof. dr. Rimvydui Petrauskui ir dr. Vyktintui Vaitkevičiui.
 - (3) Mikroregionų (regionų) tyrimų paradigmos taikymą archeologijoje ir pastarųjų metų (2007–2009) literatūrą šiuo klausimu išsamiai apžvelgė R. B. Salisbury [49, 5–15].

Praeities mikroregionų tyrimai Lietuvoje vykdomi beveik dvi dešimtys metų [60, 12–24; 6, 5–14]. Šie tyrimai glaudžiai susiję su visuomenės, gamtos istorijos ir kraštovaizdžio sąsajų tyrimais, GIS ir neintervencinių tyrimų priemonių taikymu archeologijoje [5, 34; 9, 122–139; 25, 204–212; 21, 9–16; 43; 51, 176–187; 41, 103–113]. Lietuvos praeities mikroregionų tyrimo požiūriu buvo svarbus nuo 2008 m. vykdytas mokslinis projektas „Kultūrinio kraštovaizdžio raida archeologijos ir gamtos mokslų duomenimis“ (sutrumpintai – „Archeokraštovaizdis“; projekto vadovas Valdemaras Šimėnas, vykdytojai – Lietuvos istorijos institutas, Vilniaus universitetas ir Valstybinis Kernavės kultūrinis rezervatas).

Dubingių mikroregiono gyvenamųjų vietų raidos ir administracinių ribų kaitos aspektu ankstyviausi yra išsamūs Mečislovo Jučo tyrimai, pristatyti monografijoje *Dubingiai* [23, 49–66]. Šiuolaikinis išsamiausias mikroregiono tyrimas pateikiamas Deimanto Karvelio ir Raimondos Ragauskienės monografijoje [24]. Dubingių mikroregionas, kaip platesnio geografinio vieneto dalis, yra nagrinėjamas kitų šalių ir kitų Lietuvos mokslininkų darbuose. Bene ankstyviausias tokio pobūdžio darbas yra 1892 m. Matvejaus Liubavskio studija, skirta Lietuvos valstybės teritoriniam suskirstymui ir administravimui [62]. Šiais laikais panašiu aspektu išsamiausias tyrimus yra atlikęs lenkų mokslininkas Zbysławas Wojtkowiakas, kurio tyrimai pateikiami apibendrinamojoje monografijoje apie Užnerio Lietuvą XIV–XVI a. [58]. Minėti istorikai ištyrė daug rašytinių istorijos šaltinių ir labai kokybiškai apibendrinę jų duomenis. Tačiau „grynuosiuose“ istoriniuose tyrimuose paprastai remiamasi vien rašytiniais šaltiniais, nepakankamai panaudojama kartografinė ir archeologijos medžiaga, netaikomos GIS, o pasirinkta faktografinė tyrimo metodologija dažnai leidžia pasiekti tik dalinių mokslinių rezultatų. Kiek kitokio pobūdžio yra archeologų studijos, skirtos priešistorės ir istorinių laikų sandūros regionų rekonstrukcijoms [60, 12–24; 59, 20–26; 36, 242–248]. Analizuodami regiono istorinę geografiją autoriai nesistengia faktografiškai tiksliai atkartoti visų įmanomų rašytinių šaltinių duomenų, o pasirinkę kelis esminius rašytinius šaltinius bando jų informaciją susieti su archeologijos šaltiniais (piliakalnių, pilkapynų duomenimis). Dubingių mikroregiono vietovardžiai analizuojami ir kalbininkų darbuose [15]. Kalbiniai tyrimai yra svarbūs istoriniuose šaltiniuose minimų vietovardžių rekonstrukcijai. Ankstyviausieji šaltiniai buvo sukurti ne lietuvių kalba ir lietuviškai nemokėjusių autorių, todėl dauguma vietovardžių formų užrašytos netiksliai ir gali būti atkuriamos (susiejamos su dabartinėmis formomis) tik lingvistinių tyrimų metu.

Mikroregiono samprata. Aptariant praeities mikroregionų, gyvenamųjų vietų ir administracinių-teritorinių vienetų tyrimus pasaulyje ir Lietuvoje susiduriama su keliomis problemomis, iš kurių bene svarbiausia yra mikroregiono sąvokos apibrėžimas. Šiuolaikinėje literatūroje mikroregiono terminas yra vartojamas keliomis reikšmėmis:

1. Politinė-ekonominė reikšmė pabrėžiami kultūrinio, politinio ar ekonominio vientisumo bei savarakiškumo aspektai, pagal kuriuos mikroregionas gali būti: valstybės administracinis-teritorinis vienetas [18, 452]; kultūriškai vientisas, istoriškai susiformavęs regionas, šiuo metu priklausantis skirtingoms valstybėms [14, IX]; regionas šalies viduje, susietas su miestu ir pagrįstas labiau ekonominėmis nei politinėmis sienomis [4]; geografinis regionas, didesnis nei bendruomenė (*community*), bet mažesnis nei apskritis (*district*) [40, 17–42]; teritorinis vienetas, mažesnis nei valstybė, bet didesnis nei savivaldybė [8, 14–17].

2. Geografinė reikšmė pabrėžiamos gamtinės ribos, erdvės atskyrimas nuo kitų erdvių – taigi mikroregionas gali būti natūraliomis gamtinėmis ribomis apribota autonomiška geografinė erdvė [13, 1469].

3. Istorine reikšme mikroregiono apibrėžimas yra sudėtingiausias. Viena vertus, čia galėtume pasitelkti politiniame-ekonominiame apibrėžime pabrėžiamus kultūrinio, politinio ar ekonominio vientisumo bei savarankiškumo kriterijus, pritaikydami juos praeities visuomenėms. Tačiau šie kriterijai praeities visuomenių atžvilgiu kur kas sunkiau apibrėžiami ir išmatuojami, todėl mokslininkai istoriniuose tyrimuose dažnai taiko formalųjų mikroregiono apibrėžimą. Istorinis mikroregionas prilyginamas XIII a. valsčiui [51, 184], XXI a. rajono savivaldybei [42, 27], ankstyvųjų viduramžių baltų žemei [9, 122–139; 10, 39] arba siejamas su vienos bendruomenės gyvenamąja teritorija [12, 97–100].

Galime teigti, kad istorinio mikroregiono apibrėžimui kur kas tinkamesnė komunikacinė nei formalioji paradigma. Šiame straipsnyje pateikiamame modelyje istorinis mikroregionas – tai natūraliai, istoriškai susiklosčiusi kultūrinė ir gamtinė erdvė, kurios gyventojai palaiko glaudžius ryšius, artimai bendrauja [11, 249–259; 49, 3–4]. Asmenų ir bendruomenių bendravimas tiesiogiai susijęs su technologijų raida. Svarbiausias bendravimo būdas visą laikotarpį liko tiesioginis bendravimas (net tuo atveju, kai informacija buvo perduodama per tarpininką žodžiu ar raštu), o svarbiausios technologinės priemonės, lėmusios komunikaciją, buvo kelių infrastruktūra ir transportas. Todėl mūsų nagrinėjamu laikotarpiu (XIII–XIX a.) glaudaus komunikavimo erdvė vargiai galėjo viršyti 6–10 km atstumą nuo mikroregiono centro, nes tokį atstumą keliais ir to meto transporto priemonėmis galima įveikti du kartus per dieną, t. y. nukeliauti iki mikroregiono centro ir atgal pasiliekant laiko būtiniesiems darbams atlikti mikroregiono centre (4). Taigi teoriniu požiūriu, taikant komunikacinę paradigmą, istorinis mikroregionas maksimaliai apima istoriškai susiklosčiusį centrą ir teritoriją, nutolusią nuo centro 6–10 km atstumu. Hipotetinis mikroregiono plotas gali būti ne didesnis kaip 100–300 km². Konkretaus (ne teorinio) mikroregiono maksimalus plotas buvo priklausomas nuo gamtinės aplinkos sukurtų „koridorių“ ir „barjerų“, apsunkinančių ar palengvinančių glaudžią komunikaciją.

Mikroregiono formavimasis Asvejos (Dubingių) ežero aplinkoje. Analizuodami gamtinius ir geografinius vietovės duomenis galime teigti, kad vietovės apgyvendinimo ir žmonių bendravimo aspektu toks ilgas Asvejos (Dubingių) ežeras iš esmės atliko upės vaidmenį. Jis buvo natūrali riba („barjeras“), skirianti vieną teritoriją nuo kitos ir skatinanti gyventojus apgyvendinti krantus išilgai ežero, o komunikacijai ieškoti perėjį skersai „barjerą“ (5).

Skirtingai nei upė, dėl stovinčio vandens ir santykinai uždaro telkinio (rininė kilmė) ežeras neatliko tokio „koridoriaus“ vaidmens, kokį atlieka upės. Dubingių kunigaikštystės inventoriuose yra užuominų apie sielių plukdymą ežeru, tačiau akivaizdu, kad laivyba (plaukiojimas) ežeru buvo kitokia nei laivyba upe (nors ežeras didelis, tačiau su kitais ežerais ir upėmis jungiasi menkais, laivybai netinkamais upeliais).

- (4) Bandydami nustatyti galimą keliavimo greitį turime galimybę remtis keletu šaltinių. Pagal 1784 m. Vilniaus vyskupijos topografinius parapijų aprašymus [1], kelionė iš Dubingių į Vilnių (atstumas apie 55 km) gerais arkliais galėjusi trukti 10 valandų („žiemos keliu“, kai viskas užšąla, – 8 val.), o į Ukmergę (atstumas apie 60 km) – 12 valandų („žiemos keliu“ – 8 val.). Pasak S. Herberšteino, XVI a. pasiuntinys, esant geram aptarnavimui, raitomis per visą dieną galėjęs įveikti 45–65 km, rogėmis – 50–60 km, o vengriška karieta – iki 118 km. Kituose dokumentuose minima, kad 1535 m. iš Vilniaus į Karaliaučių pasiuntiniai važiavo 22,7 km per dieną greičiu; kelionė iš Karaliaučiaus į Krokuvą (apie 550 km) trukdavo nuo 7 iki 21 dienos, keliavimo greitis būdavo 26,2–78,6 km per dieną. [27]. Taigi keliavimo greitis arkliais mažai skyrėsi nuo keliavimo greičio pėsčiomis ir buvo maždaug 5–7 km/val.
- (5) Įdomu, kad nuo XVII a. pradžios iki pat XVIII a. pabaigos žemėlapiuose Dubingių ežeras buvo vaizduojamas kaip upė, dešinysis Žeimenos intakas [30].

1 pav. XVII–XVIII a. žemėlapiuose Asvejos (Dubingų) ežeras buvo vaizduojamas kaip upė, dešinysis Žeimenos intakas. Kuršo, Žiemgalos ir Žemaitijos 1659 m. žemėlapis (sud. N. Sanson d'Abbeville) fragmentas (Iš: Bieliūnienė A., Kulnytė B., Subatnikienė R. *Lietuva žemėlapiuose*. Vilnius, 2002, p. 75)

Dėl savo geografinės padėties ir istorinių aplinkybių Rytų Lietuvoje visi svarbiausieji pirmojo tūkstantmečio po Kr., ankstyvųjų viduramžių ir vėlesni prekybos keliai ėjo šiaurės–pietų kryptimi, jungdami šiauriau Lietuvos esančius Skandinavijos centrus, taip pat Polocką, Pskovą, Novgorodą, vėliau (nuo XIII a.) Rygą su Juodosios ir Viduržemio jūrų regionų centrais (Roma, Konstantinopolis, Kijevas). Ankstyviausiųjų prekybos kelių vietas žymi pavienių arabiškų, bizantinių, Kijevo Rusios monetų bei monetų lobių radimvietės. Formuojantis mikroregionui ir augant gyventojų skaičiui yra labai svarbus pakankamų resursų klausimas. Dėl dirvožemio kokybės Dubingų mikroregione net apie 1872 m. rugių derlingumas tesiekęs trečiąjį grūdą arba vos 168 svarus grūdų iš dešimtinės [64]. Ankstyvaisiais viduramžiais jis tikrai nebuvo didesnis, todėl suprantama, kad žemdirbystė negalėjusi būti svarbiu resursu šiame regione. Greičiausiai tokiu resursu buvę prekybos keliai. Greta jų galėjo būti pelnomasi iš plėšikavimo, muitų, viešojo maitinimo, mokamų perkėlų ar kitokiais būdais.

Pažymėtina, kad Asvejos (Dubingų) ežeras buvo „barjeras“, keliones Rytų Lietuva ribojantis šiaurės–pietų kryptimi. Šitai traktuodami Asvejos (Dubingų) ežerą galime teigti, kad sausumos keliai arba turėjo aplenkti ežerą, arba susiformuoti link siauriausių ežero vietų, kuriose lengviausia įrengti perkėlas ar tiltus. Iš tikrųjų du svarbiausi keliai iš Vilniaus į šiaurę iki šiol eina abipus Asvejos (Dubingų) ežero: į vakarus nuo jo pro Giedraičius ir į rytus nuo jo pro Švenčionis. Šie du prekybos keliai suformavo Asvejos

(Dubingių) ežerui gretimus Giedraičių ir Švenčionių mikroregionus. Tačiau mūsų tyrimo kontekste kur kas įdomesni keliai, kertantys Asvejos (Dubingių) ežerą siauriausiose vietoje. Asvejos (Dubingių) ežere tokios vietos yra tik trys – ties Dubingių piliaviete (dabartinis plotis 80 m), Alkos kaimu (dabartinis plotis 67 m) ir ties Žingių kaimu (protaka – siauras upeliukas). Tose vietose, kur jungėsi keli prekybos keliai ar keliai kirto gamtines kliūtis, kūrėsi karčemos ir gyvenvietės, skirtos keliautojams aptarnauti, taip pat perkėlų ir tiltų apsaugai, vėliau virtusios mikroregionų centrais. Ties Dubingių miesteliu perkėlą turėjo ginti Dubingių, ties Alkos kaimu – Baluošos piliakalniai. Problemiškesnė yra Nemenčinės–Labanoro kelio per Žingių kaimą apsauga. Šioje vietoje nėra nė vieno vėlyvojo laikotarpio piliakalnio, o artimiausias Danilavos piliakalnis yra datuojamas erų sandūra [7], tačiau visiškai greta šios perėjos yra du Žingių ir Veliankos–Žingių pilkapynai (6). Hipotetiškai galime teigti, kad Dubingių piliavietė ir Baluošos piliakalnis formavosi kaip pilių sričių (žemių), o Žingiai – kaip kaimo srities (valsčiaus) centras (7). Tokią skirtingą vietovių raidą galėjo lemti II tūkstantmečio po Kr. pradžios (Lietuvos valstybės priešaušrio) teritorinių vienetų pokyčiai. Asvejos (Dubingių) ežeras galėjęs būti aiškia Nalšios ir būsimosios Mindaugo Lietuvos riba. Vakarinė ežero dalis priklausiusi Nalšiai, o rytinė – Lietuvai. Perėjos per ežerą ties Dubingių piliaviete ir Baluošos piliakalniu buvusi savita „pasienio zona“, kurią reikėjo ginti nuo kaimynų išpuolių, o perėja ties Žingių kaimu buvusi labiau vidinė Lietuvos teritorija, neturėjusi tokios gynybinės „pasienio zonos“ svarbos. Susiedami šiuos samprotavimus su XIV a. kronikose minimais vietovardžiais galėtume teigti, kad prie Asvejos (Dubingių) ežero minimos trys žemės – Dubingių, Aždubingės ir Asvejos eilės tvarka atitinka Dubingių piliavietės, Baluošos piliakalnio (ir greta esančių šventviečių) ir Žingių kaimo (ir greta esančių šventviečių) apylinkes (8). Gudeikiai buvę kiek šiauriau,

- (6) Žinoma, kad Rytų Lietuvos pilkapių kultūros pilkapynų padėtis yra susijusi su senaisiais keliais [52, 117–125]. Taip pat įdomu, kad šalia kelio pro Baluošos piliakalnį ir kelio pro Žingius Dubingių ežero salose yra brūkšniuotosios keramikos gyvenvietės: Jonėnų piliakalnis ir Bieliškių (Šakimo) senovės gyvenvietės [45, 443; 29]. Atstumas nuo Jonėnų piliakalnio iki perkėlos per ežerą yra apie 1,2 km, o nuo Bieliškių gyvenvietės iki tilto per protaką – 1,5 km. Tai gali rodyti, kad minėti keliai susiformavę ir buvę svarbūs kur kas ankstyvesniu, brūkšniuotosios keramikos, laikotarpiu. Tačiau mikroregiono raidos modelis bronzos ir geležies amžiais yra ne šio, o kito, platesnio, tyrimo tikslas. Toks tyrimas yra numatytas įgyvendinant minėtą mokslinį projektą „Lietuvos valstybės ištakos Dubingių mikroregiono tyrimų duomenimis“.
- (7) Tikėtina, kad Žingiai taip pat galėję būti pilies sritimi, tik šios srities (su šiais pilkapynais susijusi) pilis iki šiol nėra lokalizuota.
- (8) Būtina pažymėti, kad šioje triadoje Dubingių, Aždubingės ir Asvejos lokalizacijos kol kas yra tik hipotetinės. Pats Aždubingės pavadinimas rodo, kad ji turėjusi būti už vandens objekto, vadinamo Dubingiais. Keliaujant nuo Vilniaus šiaurės kryptimi, Baluošos piliakalnis iš tikrųjų yra kitoje Dubingių ežero pusėje (už Dubingių ežero, Uždubingė), tačiau tiksliai nežinome, kaip XIV a. buvo vadinamos skirtingos dabartinio Dubingių ežero dalys. Pavyzdžiui, 1851 m. Dubingių dvaro plane dabartinio Dubingių ežero dalis ties Alkos kaimu vadinama *Olka* (Alka). Kitas galimas lokalizavimo variantas – Aždubingės vietovardžio sąsaja su Dubingos upeliu, ištekančiu iš rytinėje ežero dalyje esančios Vyriogalos įlankos. Greta šio upelio esanti Padubingės vietovė kartais siejama su Aždubinge [33], tačiau nuodugnesni lingvistiniai tyrimai rodytų, kad tokia sąsaja pagrįsta tik išoriniu vietovardžio formos panašumu [15]. Dabartinio Dubingių ežero senieji dalių pavadinimai padėtų tiksliau lokalizuoti ir Asvejos vietovę. Greičiausiai šiuo vardu buvo vadinama viena iš dabartinio ežero dalių, prie kurios ir buvo įsikūrusi bendravardė vietovė. Kita vertus, galime teigti, kad H. Vartebergė, aprašydamas žygius, būdavo pakankamai topografiškai nuoseklus, tad jei tikrai Livonijos ordino kariuomenė žygiavo nuo Giedraičių pusės, tuomet arčiausiai Giedraičių turėtų būti Asveja, toliau – Dubingiai ir dar toliau – labiausiai į rytus nutolusi Aždubingė.

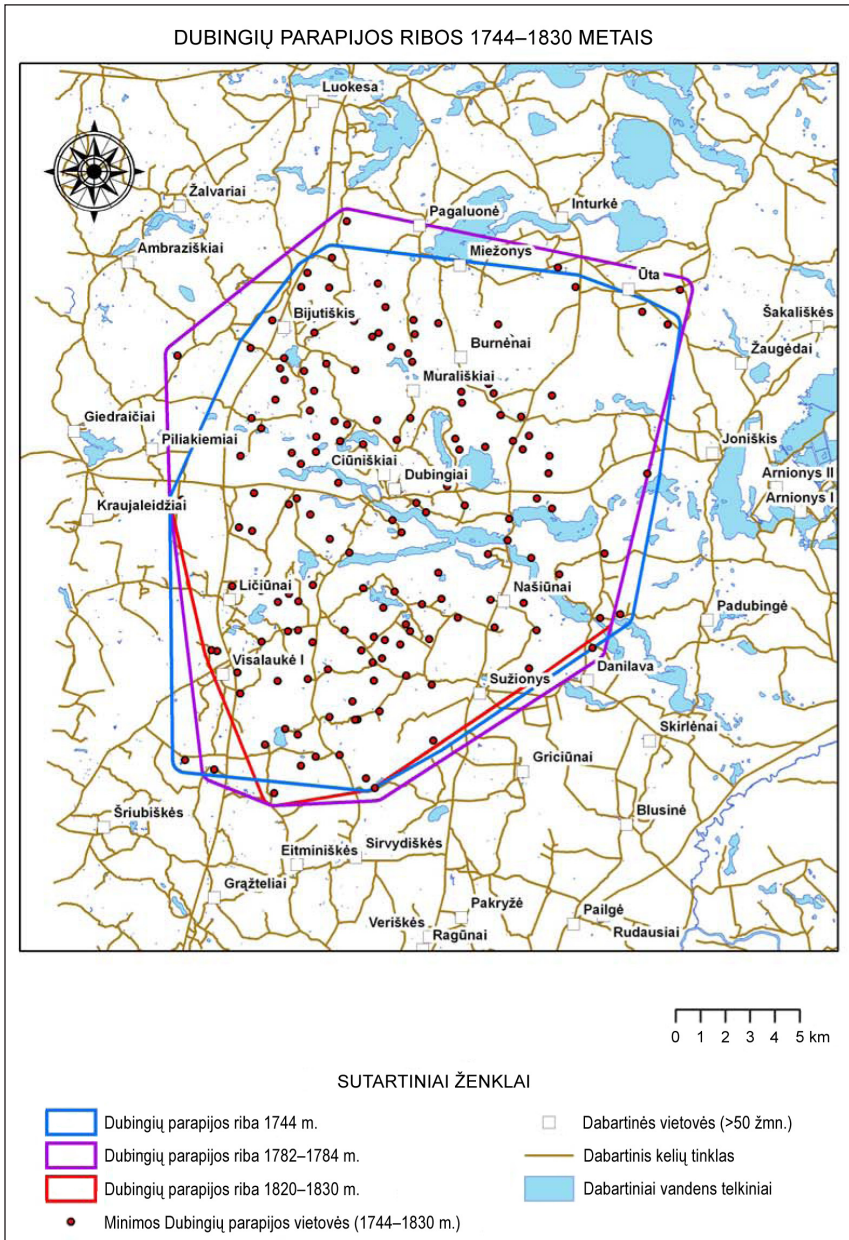
tarp Asvejos (Dubingių) ir Stirnos ežerų (greičiausiai kaimo sritis (valsčius), susijusi su Voronių pilkapyne), dabartinio Gudeikių kaimo vietoje, o Gaveikiai – kaimas (*villa*) prie dabartinio Gaveikių ežero (greičiausiai taip pat kaimo sritis (valsčius), susijusi su Degsnės-Labotiškių I ir II pilkapyiais) (9). Atstumas tarp teritorinių vienetų (*terra, districtus, villa* (10)) centrų (dabartiniais keliais): Gudeikiai–Dubingiai – apie 8 km; Dubingiai–Aždubingė (Baluoša) – apie 7 km; Aždubingė–Asveja (Žingiai) – apie 11 km (dabartiniai keliai daro lanką aplink Baluošo ežerą). Taigi žemės, lauko ar valsčiaus plotas pirmojoje XIV a. pusėje galėjęs būti apie 30–50 km².

Dubingių mikroregiono formalizavimas. Dubingių mikroregiono ribos buvo formalizuotos per dvejopus – religinius ir pasaulietinius – administracinius-teritorinius vienetus. Mažiau problemiškas yra Dubingių, kaip religinio administracinio-teritorinio vieneto – Dubingių parapijos, kurios fundatoriumi (prieš 1430 m.) laikomas Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas, formalizavimas. Parapijos fundavimas buvo savitas teritorijos žymėjimas („kuoliuko įkalimas“), panašus į mokslinėje literatūroje minimą valdovo pilių statybą [37, 19–30]. Parapijų steigimo logika rėmėsi teritorijos christianizacija nuo centro (Vilniaus) link periferijos, kai, kuriant naują parapiją, senosios parapijos teritorija nebuvo apkarpoma, o paprasčiausiai įsisavinamas dar nechristianizuotas plotas už christianizuotos teritorijos ribų. Remdamiesi parapijų kūrimo logika ir prieš tai išdėstytu teoriniu mikroregiono modeliu galime daryti hipotetinę prielaidą, kad bent jau XIV–XV a. pirmojoje pusėje įkurtų parapijų teritorijos ir ribos atkartoją ankstesniųjų, XIII–XIV a. natūraliai susiformavusių, mikroregionų (žemių, valsčių, pavietų) teritorijas ir ribas, o ankstyvieji parapijų gyvenamųjų vietų sąrašai gali būti pagrindas istorinėms XIV a. LDK mikroregionų riboms apibrėžti. Ankstyviausias žinomas išsamus Dubingių parapijos vietovardžių sąrašas yra paskelbtas 1744 m. Vilniaus vyskupijos sinodo dokumentuose [44]. Sąrašė iš viso paminėti 67 gyvenamųjų vietovių pavadinimai, iš kurių pavyko atpažinti 60 dabartinių vietovardžių pavadinimų. Minėtus vietovardžius sužymėjus žemėlapyje kaip taškus ir aplink juos apibrėžus mažiausio dydžio iškilųjų daugiakampį, į kurio vidų patektų visi vietovardžiai, buvo gauta teritorija, kurios centras yra 1375 m. minimos Dubingių žemės su dviem centrais viduryje, beveik pusiaukelėje tarp Dubingių ir Aždubingės (Baluošos); parapijos plotis iš vakarų į rytus buvo maždaug 19 km, iš šiaurės į pietus – apie 22 km. Iš tikrųjų XVIII a. parapijos teritorija apėmė XIV a. kronikose minimas Dubingių, Aždubingės, Asvejos, Gudeikių ir Gaveikių žemes ir valsčius.

Kur kas problemiščiau apibrėžti Dubingių pasaulietinio administracinio-teritorinio vieneto ribas. Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas, vykdydamas administracinę reformą, stiprino kadaise iškilusią bajoriją, skirdamas ją teritorinių vienetų vadovais ir priešpriešindamas senajai sričių kunigaikščių paveldimai administracijai. Tuo suskubo pasinaudoti naujai kylanti bajorija, versdama beneficijas lenais, o šiuos – privačiomis valdomis – feodais. XV a.

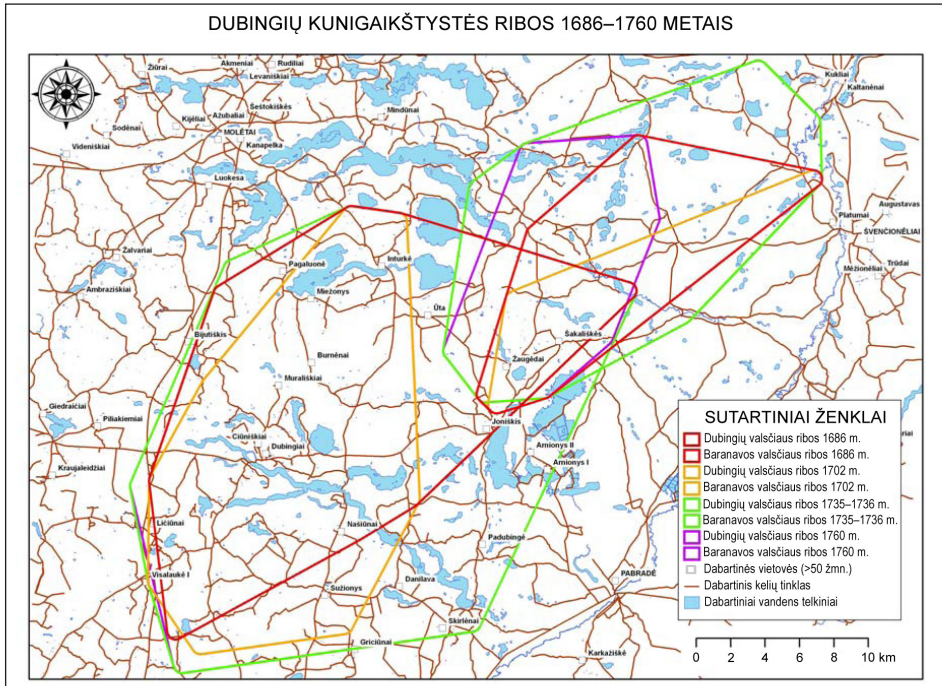
(9) Gaveikių lokalizavimas yra vienas probleminių šio tyrimo taškų. Jei laikysimės prielaidos, kad H. Vartebergė topografiškai nuosekliai aprašė žygius, tuomet jo minimi Gaveikiai būtų lokalizuojami ne Asvejos (Dubingių) ežero aplinkoje, o gerokai šiauriau – greta Tauragnų ar Utenos.

(10) Reikia pažymėti, kad teritorinių vienetų pavadinimai rašytiniuose šaltiniuose įvairuoja. Pirminė *terra* reikšmė galėjusi reikšti lauką – mažą teritoriją išdegtino miško vietoje. Iš esmės tai – vienas kaimas ir jo bendruomenė, *villa* sinonimas. Kitu atveju *terra* gali būti administracinio-teritorinio vieneto – *districtus* – sinonimu ar žemesnio nei *districtus* (smulkesnio) administracinio-teritorinio vieneto pavadinimu [58; 26]. Mūsų tiriamuoju atveju yra įdomu, kad XIV a. Dubingiai vadinami *terra*, kaip ir kiti laukai [15], o XV a. – *districtus* [24]. Sunku pasakyti, ar šį faktą galima vertinti kaip administracinio-teritorinio vieneto raidos požymį.

2 pav. Dubingių parapijos ribos 1744–1830 m. Žemėlapis sudarė R. Augustinavičius

pradžioje minimi Dubingių valdos seniūnai Sakai (Sakaičiai). XV a. antroje pusėje mikroregione kaip leno valdytojai iškyla Radvilos [24]. Jau 1482 m. Radvilos (Mikalojus Radvila Senasis) Dubingių mikroregione turėjo privačių valdų, o 1528 m. Jurgis Radvila čia jau valdė svarbiausius dvarus: Dubingius, Žaugėdus, Baranavą (dab. Baroniškę, Švenčionių r. sav.), Alką (*Olkowski*) [38, 175–186].

Nuo XV a. pabaigos iki XVI a. pradžios Radvilos vykdė Dubingių pasaulietinio mikroregiono kaip savo asmeninės valdos konsolidavimą. 1528 m. inventoriuje minimą Dubingių dvarą galime susieti su Dubingių piliaviete, o Alkos (*Olkowo*) dvarą – su Baluošos piliakalnio aplinkoje ties kelio į Vilnių perkėla per Asvejos (Dubingių) ežerą esančiu Alkos kaimu – senojo XIV a. pabaigos Dubingių mikroregiono dviem svarbiausiais centrais. Dubingių ir Alkos dvarų tandemas sudarė prielaidas sukurti vėlesnės Radvilų Dubingių kunigaikštystės Dubingių valsčių, o XVI a. pradžioje (1526 m. ir 1528 m.) įsigyti Baranavos ir Žaugėdų dvarai sudarė Baranavos valsčiaus pagrindą. XVI a. pirmosios pusės dokumentuose Radvilų Dubingiai vadinami valda, o XVI a. antrojoje pusėje (kai 1547 m. Radvilos pakartotinai gavo kunigaikščių titulą) – kunigaikštyste, iki 1564–1566 m. LDK administracinės reformos buvusia Dubingių valsčiaus, o vėliau – Vilniaus pavieta dalimi [24]. Kitaip nei parapijos, Dubingių kunigaikštystės teritorija ir Baranavos bei Dubingių valsčių ribos dažnai ir daug kito. Tam turėjo įtakos naujai įgyjamos ir parduodamos smulkios Radvilų valdos, kartais nuo pagrindinės Dubingių valdos atskirtos kitų valdų (tokiomis „eksteritorinėmis“ valdomis buvo 1686–1795 m. dokumentuose minimi Kaušinių ir aplinkiniai kaimai, esantys šiauriau Inturkės valstybinio dvaro, prie Urkio ežero, bei piečiau valstybinio Sužionių dvaro buvę Giedraitėlių, Šarkiškių kaimai) (11). Baranavos ir Dubingių valsčių atskyrimas taip pat greičiausiai buvo tik formalus, dokumentinis. Dažnai viename inventoriuje tie patys kaimai

(11) Sunku tiksliau įvardyti, kokiam tikslui buvo įsigyjamos tokios „eksteritorinės“ valdos, tačiau galima kelti hipotezę, jog tai buvę Radvilų žingsniai plečiant Dubingių kunigaikštystę. Minimos „eksteritorinės“ valdos apjuosė du to meto valstybinius dvarus – Inturkės ir Sužionių, taip sukurdamos jų galimos „privatizacijos“ ir prijungimo prie Radvilų Dubingių kunigaikštystės sąlygas.

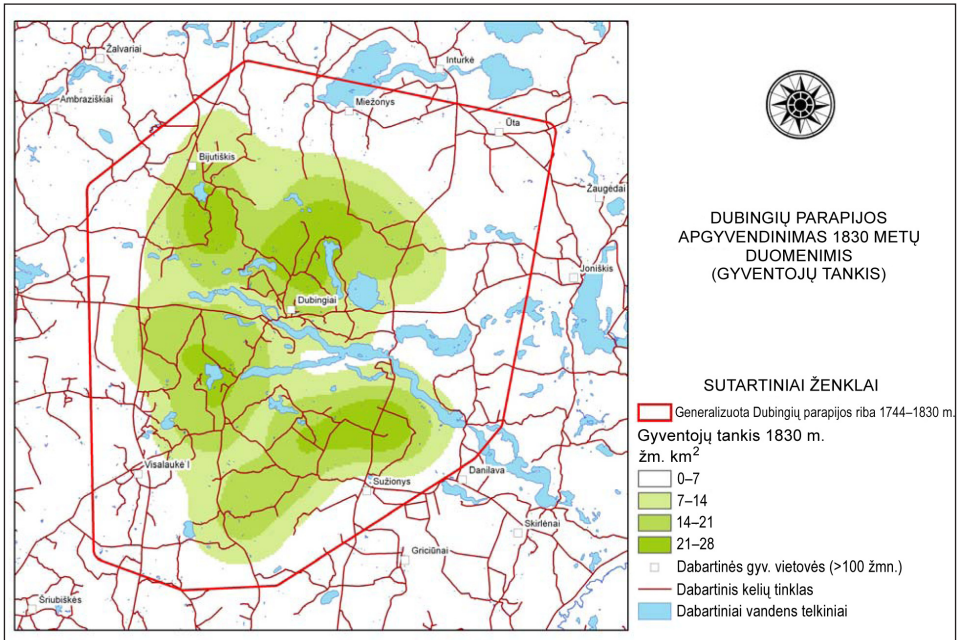
priskiriami Baranavos valsčiui, o kitame – ne arba Dubingių valsčiui priskiriami kaimai, esantys vos už 5 km nuo Baranavos.

XV–XVI a. formalizuoto Dubingių mikroregiono plotas galėjęs būti apie 350 km². Iš viso Dubingių mikroregione galėjo gyventi apie 1 000 žmonių.

Dubingių mikroregiono kaita. Analizuodami padėtį mikroregione galime pritaikyti I. Prigogine sistemų teoriją [39], pagal kurią kiekviena sistema (pvz., gyvenviečių ir gyventojų skaičius bei pasiskirstymas) išgyvena tolygios plėtros (negrįžtamos evoliucijos) ir staigaus sukrėtimo (mutacijos) laikotarpius. Kiekvieno laikotarpio metu sistema kinta skirtingu greičiu, tačiau tik evoliuciniai pokyčiai yra prognozuojami.

Bene ankstyviausia istoriniais laikais žinoma Dubingių mikroregiono „mutacija“ gali būti sietina su Livonijos riterių žygiais. Suprantama, kronikose [33] pateiktas nužudytų ir į nelaisvę paimtų pagonių skaičius yra visiškai neadekvatus aptartam mikroregiono gyventojų skaičiui, tačiau jis neabejotinai rodo sunaikinimo mastą. Neabejotina, kad ankstyvesniuose laikotarpiu, XIII–XIV a. pirmojoje pusėje, besiformuojančiame Dubingių mikroregione svarbiausias centras buvo Baluošos piliakalnis, esantis prie svarbesnio kelio. Jo įtvirtinimai yra įspūdingi net šiais laikais [7]. Galime manyti, kad po 1373 m. puolimo Aždubingė (Baluošos piliakalnis) stipriai nukentėjo, ir šis smulkus teritorinis vienetas kartu su „mažąja“ Dubingių žeme jungėsi į didesnę teritorinį vienetą – „didžiąją“ Dubingių žemę (Dubingių mikroregioną), kuri XIV a. pabaigoje galėjusi turėti du centrus. Panašiu laiku, XIV a. antrojoje pusėje, prie augančio Dubingių mikroregiono (virstančio pavietu) greičiausiai buvo prijungti dar du gretimi Gaveikių ir Gudeikių valsčiai. Šis buvo formalizuotas jau Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto laikais Dubingių piliavietėje pastatant bažnyčią ir pradėjus pilies statybas.

Kitą didžiulį sukrėtimą („mutaciją“) Dubingių mikroregionas patyrė XVII a. viduryje, vadinamaisiais „tvano“ metais (1655–1660), kai Rytų Lietuvą buvo okupavusi Maskvos caro Aleksejaus Michailovičiaus kariuomenė. Akivaizdu, kad vietoje „tvano“ metais išžudytų vietos gyventojų Dubingių mikroregione apsigyveno iš kitur atvykę žmonės, kurie arba įkūrė naujas kaimavietes, arba senosioms suteikė naujus pavadinimus. Dar svarbiau, kad vidinė kolonizacija iš esmės pakeitė Dubingių mikroregiono apgyvendinimo logiką. Galime teigti, kad absoliuti dauguma XIV–XVI a. atsiradusių gyvenamųjų vietovių buvo susietos su XIII–XIV a. mikroregionų centrais, prekybos keliais, perkėlomis per Asvejos (Dubingių) ežerą ir kt. jau aptartais mikroregionų suformavusiais veiksniais. Taigi tankiausiai apgyvendintos sritys buvo greta kelių įsikūrę Gudeikių, Gaveikių, Dubingių, Aždubingės ir Asvejos žemių ir valsčių centrai. Po „tvano“ vykusios vidinės kolonizacijos metu, pasirenkant vietas naujoms gyvenvietėms, svarbiausiu veiksniu greičiausiai tapo dirvožemio kokybė (ieškota geresnių dirvožemių iš esmės nederlingoje teritorijoje), nes dėl „tvano“ ir aplinkinių kelių (pro Giedraičius ir pro Švenčionis) konkurencijos Dubingių mikroregioną kirtusių prekybos kelių kaip resurso reikšmė sumenko. Pirmieji šios naujos žemdirbystei patogios plotų kolonizavimo logikos rezultatai pasirodė pasibaigus Šiaurės karui (1721), o XIX a. pradžioje tai nulėmė Dubingių mikroregiono skilimą į keletą smulkesnių dalių. Palankias skilimo sąlygas sukūrė tai, kad XVIII a. Dubingių-Biržų Radvilų šaka jau buvo išnykusi, o kunigaikštystę integruojantis Dubingių dvaras piliavietėje taip pat buvo sunykęs. Mikroregiono skaidymą skatino ir Nesvyžiaus Radvilų kunigaikštystės kaimų stambinimas prie stambesnių kaimų prijungiant smulkesnius ir taip sukuriant naujus savarankiškus „mažųjų“ mikroregionų centriukus „didžiąjame“ Dubingių mikroregione [24, 182–183]. Šio proceso padarinius labai ryškiai rodo 1830 m. parapijos gyventojų tankio pasiskirstymas: Dubingių

4 pav. Dubingių parapijos gyventojų tankis 1830 m. duomenimis. Žemėlapij sudarė R. Augustinavičius

mikroregione matome ne tik ženklų gyventojų skaičiaus augimą, bet ir aptinkame keturias nedidukes ir tarpusavyje nesusietas maksimalaus gyventojų tankio (21–28 žmonės km²) teritorijas. Įdomu, kad dvi iš jų prie Stirnos ir Gaveikių ežerų iš esmės atitinka XIV a. Livonijos kronikose minimus valsčius (*Heidoiaten* ir *Gaweyken*), o kitos dvi yra XVII a. antrosios pusės – XVIII a. vidinės kolonizacijos padarinys.

DUBINGIŲ MIKROREGIONO I–XIV A. TYRIMŲ TEORINĖS PRIELAIIDOS

Etnogenezė kaip proistorės pažinimo teorinis metodas. Archeologijos mokslo gimimas siejasi su Renesanso epochoje kilusiu domėjimusi graikų ir romėnų palikimu, jo įtaka kitiems Europos kraštams ir kartu savojo krašto ar tautos ikirašytine istorija. XIX a., ypač jo antroji pusė, – archeologijos mokslo teorijų ir metodų formavimosi ir tobulinimo laikas (apie XIX a. vidurį ir antrąją pusę Skandinavijos šalių mokslininkai sukūrė ir archeologams „padovanojo“ tris kertinius šio mokslo „pamatinis akmenis“: kultūrinės evoliucijos modelį, stratigrafinį kultūrinių sluoksnių datavimą ir tipologinį radinių pažinimą). Archeologinių radinių tipologinis datavimas ir interpretavimas kreipė link tipologinio visuomenės raidos aiškinimo, o Charleso Darwino (1809–1882) gamtos evoliucinės raidos teorija padėjo Karlui Marksui (1818–1883) ir jo bendražygiui Friedrichui Engelsui (1820–1895) biologinės evoliucijos idėją pritaikyti visuomenės raidos aiškinimui. Kaip priešprieša evoliucijai XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Austrijos antropologijos mokyklos aplinkoje (Fritz as Graebneris, Wilhelm as Schimdtas) atsirado ir vėliau išpopuliarėjo „kultūrinių ratų“ ir difuzionizmo teorija, kuri iš esmės žmonijos vystymosi priežastis aiškino migracijos procesais. Esą panašūs ar tapatūs reiškiniai tautų kultūrose atsiranda tik kaip skoliniai iš vieno centro ir tik dėl tautų ar jų atstovų migracijos plinta tolyn. Tiriant ir sisteminant

archeologijos paminklus ir radinius, dar nuo XIX a. vidurio dažnai buvo taikomas kartografinis metodas. Tipologiniu archeologijos metodu tapęs kartografavimas yra pagrįstas idėja, kad kiekvienas proistorės daiktas turi tik tam tikram laikui ir teritorijai tipiškus požymius. Tokia radinių ir paminklų tipų visuma, būdinga tik konkrečiai teritorijai ir apibrėžta laike, įvardyta archeologine kultūra. Tiriant proistorės laikus, ypač gentis, kurių vardus žinome iš kaimyninių kraštų arba vėlesnių laikų rašytinių šaltinių, vienas svarbesnių archeologijos tikslų visada buvo etnogenezė.

Tačiau šiuo metu etnogenezės tyrimai ar net prisipažinimas, kad jie svarbūs, nėra populiarūs. Neigiamą „atspalvį“ tokiems darbams suteikė Gustafas Kossinna (1858–1931), kuris bene pirmasis ieškojo kultūrinių teritorijų ir, panaudodamas lingvistinius bei archeologinius duomenis, stengėsi jas įvardyti etniškai, taip pat taikliai pastebėjo tokių kultūrų tęstinumą bei jų perėjimą iš archeologinių kultūrų į rašytiniuose šaltiniuose minimas istorines gentis. Naciai G. Kossinos teoriją panaudojo labai praktiškai: jei yra proistorės laikotarpio germaniškų radinių, tai ir teritorija turi priklausyti germanams. G. Kossinos darbai, tapę nacių archeologų doktrina, ilgam atbaidė Vakarų Europos archeologus nuo etnogenezės temų.

Slavų etnogenezė visada buvo prioritetinga tyrimų sritis sovietinėje archeologijoje. Aišku, kad etnogenezė sovietinio lagerio šalyse buvo aiškinama jau marksistine, klasių kovos teorija paremta schema dažniausiai atmetant migracines (išskyrus slavų genčių plitimą) ar tuo labiau nacionalistines teorijas (vėlgi išskyrus slavų genčių plitimą). TSRS archeologijoje vyravo akademiko Boriso Rybakovo schema, pagrįsta teritoriniu kartografavimu. Kartografavimo metodą kartu su lingvistiniais bei etnografiniais duomenimis nuolat taikė ir akademikas Valentinas Sedovas, tirdamas baltų ir slavų etnogenezę. Jo darbuose, be kita ko, teigiama, kad dabartinė Baltarusija yra išaugusi ant baltiško substrato (lingvistiniai ir archeologiniai duomenys).

Lietuvos archeologai bene daugiausiai pasiekė tirdami ir analizuodami laidojimo paminklus bei kartografuodami ir tipologiškai datuodami ten aptiktus radinius. Būtent remdamiesi laidojimo paminklų tipais Jonas Puzinas, mokslinės Lietuvos archeologijos pradininkas, o vėliau ir jo mokinė Marija Alseikaitė-Gimbutienė įvardijo proistorės laikotarpio archeologines kultūras, kurios siejasi su vėlesniuose rašytiniuose šaltiniuose paminėtomis baltų gentimis.

Lietuvių etnogenezė sovietiniais laikais buvo vienas svarbiausių Lietuvos archeologų tikslų. 1977 m. Lietuvos TSR Mokslų akademijos sprendimu Istorijos institute buvo sudaryta „probleminė grupė lietuvių etnogenezei tirti ir pirmą kartą šią svarbią problemą imta analizuoti kompleksiskai“ [57]. Būtent tiriant ir analizuojant laidojimo paminklus, kartografuojant kapinynus ir ten surastus radinius, „analizuojant jų tipus ir kartu susipažįstant su dabartinėje Lietuvos teritorijoje gyvenusių gentinių junginių materialine ir dvasine kultūra, manome, buvo pasiekti geriausi XX a. Lietuvos proistorės pažinimo rezultatai. Tuomet įrodyta, kad „rytų Lietuvos pilkapiai apima visą rytinę respublikos dalį. Jų arealas didesnis negu kitų vienalaikių kapų tipų. Tyrinėtojai linkę manyti, kad šiuos paminklus palikę lietuviai, aukštaičiai, arba rytų aukštaičiai. Kartais keliama mintis, kad X–XII a. krivičiai ir dregovičiai lietuvius, arba rytų aukštaičius, pastūmėję į vakarus, ir tai privertė žiemgalių, kuršių gentis kiek pasistūmėti į šiaurę. Tačiau pilkapyių paplitimas šios minties nepalaido, nes iš tikrųjų nepastebėta, kad anksčiau aprašyti pilkapiai būtų paplitę į vakarus nuo Šventosios ar Nemuno vidurupio“ [34, 14]. Aptariamai temai svarbus ir tuomet pagrįstas teiginys, kad „rytinėje Lietuvos dalyje ir vakariniame Baltarusijos pakrastyje galima išskirti

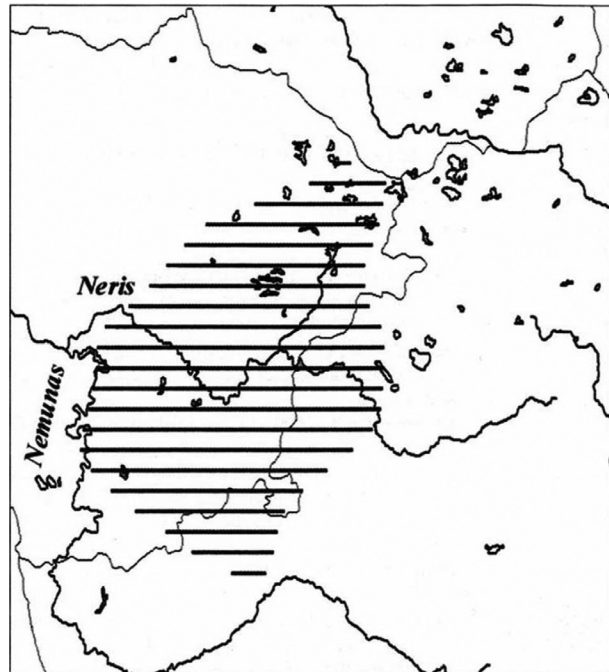
sritį, kurioje aptinkami rytų Lietuvos tipo pilkapiai, išsilaikę čia iki XII a. pabaigos ir palikti greičiausia lietuvių genčių“ [47, 31].

Lietuvai atgavus Nepriklausomybę pasikeitė archeologinių institucijų mokslinės programos, jų finansavimo tvarka. Dėl šių priežasčių ir ne be vakarietiškos archeologijos įtakos etnogenėzė palaikyta neperspektyvia mokslinių tyrimų kryptimi. Lietuvių archeologų darbuose apie proistorės laikotarpį vengiama vartoti gentinius baltų genčių vardus, jos dažniau įvardijamos tik kaip archeologinės kultūros. „Archeologinė kultūra – tam tikrai teritorijai ir laikotarpiui būdingas radinių kompleksas; šioje teritorijoje aptinkami kuriai nors kultūrai būdingi dirbiniai padeda nustatyti tam tikros etninės grupės gyvenamąją teritoriją“ [16, 186].

Manome, kad archeologų išskirta Rytų Lietuvos pilkapių kultūra, kuri neabejotinai tiesiogiai yra susijusi su lietuvių genties gyventu plotu, turi būti vadinama lietuvių genčių pilkapiais. Šiuo atveju vartojamas Rytų Lietuvos kultūros terminas apima teritoriją, kuri nėra nei dabartinė Rytų Lietuva, nei tik Lietuva (pagal dabartinę geopolitinę situaciją ji apima labiau pietrytinę Lietuvos ir vakarinę Baltarusijos dalį), o ir pilkapiai yra tik laidojimo forma, bet ne visa archeologinė kultūra, galinti ir privalanti atspindėti to meto gyvenimą.

Lietuvių genčių pilkapiai. Archeologai sutaria, kad Rytų Lietuvos pilkapiai apima visą rytinę respublikos dalį. Jų arealas didesnis negu kitų vienalaikių kapų tipų. Tyrėjai linkę manyti, kad šiuos paminklus palikę lietuviai – aukštaičiai arba rytų aukštaičiai. Žemiausias šio laikotarpio Lietuvos archeologijos autoritetas Adolfas Tautavičius rašė: „Rytinėje Lietuvos dalyje ir vakariniame Baltarusijos pakraštyje galima išskirti sritį, kurioje aptinkami rytų Lietuvos tipo pilkapiai, išsilaikę čia iki XII a. pabaigos ir palikti greičiausia lietuvių genčių“ [47, 31].

Tokie pilkapiai užėmė teritoriją nuo Nemuno ir Šventosios upių vakaruose iki Svyrių apylinkių rytuose. Ji nusistovėjo apie V–VI a. ir nekito iki XIII amžiaus.

5 pav. Rytų Lietuvos pilkapių kultūra (pagal L. Kurilą)

Dauguma tyrėjų tradiciškai sutaria kultūros susiformavimo pradžia laikyti IV a. [35, 72; 46, 46; 22, 48–65], nors pastaruoju metu atsiranda nuomonių, kad šios kultūros pradžių galima būtų nukelti ir į III a. [32; 53, 49–58; 63, 163]. Dėl Rytų Lietuvos pilkapių kultūros pabaigos taip pat yra kelios nuomonės: XII a. pabaiga [46, 57; 54, 173–297], XIII a. pradžia [60, 20] ir XI a. pabaiga – XII a. pabaiga [32, 6]. Tad chronologijos klausimas vis dar lieka atviras, nes dabartiniai siūlomi datavimai pagrįsti tik negausių kapuose aptinkamų radinių tipologija, bet ne radiokarboninėmis datomis.

Ankstyvajai Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai būdingas griautinis mirusiųjų laidojimas. Sampilą supa gana stambūs akmenų vainikai, mirusysis laidojamas po pagrindu iškastoje duobėje orientuojant vakarų, šiaurės vakarų kryptimis [46, 48–49]. Degintinis mirusiųjų laidojimo paprotys Rytų Lietuvos pilkapių kultūroje įsigali V a. pabaigoje – VI a. pradžioje. Šio laikotarpio pilkapiams dar būdingi akmenų vainikai, pakraščiuose pilkapių supa duobės ar grioviai. Pastebimi ganėtinai vienodi ir negausūs įkapių kompleksai: vyrų kapuose dažnai randami kirviai, įmoviniai ietigaliai, peilis, diržo sagtis, skydo umbas, rečiau aptinkama papuošalų, būdingos moterų kapų įkapės yra ylos, moliniai verpstukai, daugiau nei vyrų kapuose randama papuošalų. I tūkstantmečio pabaigoje iš pilkapių sampilų nyksta akmenų vainikai, ryškėja sampilus juosiantys grioviai, viename pilkapyje laidojami keli mirusieji dažnai įkasant į anksčiau supiltą sampilą. Vėlyvajame geležies amžiuje atsiranda žirgų laidojimo tradicija, dalis pilkapių supilama be palaidojimo, nemažai degintinių kapų be įkapių.

Iki šiol išsamiausias darbas apie Rytų Lietuvos pilkapių kultūrą ir šio regiono socialinę organizaciją – 2009 m. Vilniaus universitete parengta ir apginta L. Kurilos humanitarinių mokslų disertacija [32], kuri yra labai svarbi tiek dėl pateiktos faktų analizės, tiek ir dėl siūlomo interpretavimo ar problemų įvardijimo. Konstatuodamas akivaizdžius pokyčius pilkapių konstrukcijoje ir pirmą kartą pabandęs antropologiškai identifikuoti ten surastus degintinius palaidojimus L. Kurila savo studijoje pripažįsta, kad nors Rytų Lietuvos pilkapynai tiriami daugiau nei pusantro šimtmečio ir kasinėta maždaug 180 laidojimo paminklų, o ištirta mažiausiai 1 450 pilkapių ar jų liekanų bei mažiausiai trys dešimtys plokštinių (?) kapų, iš esmės daryti išvadas apie socialinę raidą trūksta duomenų arba jos yra abejotinos. Tarkime, teigiama, kad „pilkapynuose mirusius laidojo nedidelės bendruomenės. Daugumos bendruomenių dydis greičiausiai buvo 5–15 žmonių. Mažesnius pilkapynus galėjo palikti vienos šeimos dydžio mažosios (porinės) žmonių grupės. Vidutinio dydžio ar didesniuose pilkapynuose mirusiuosius veikiausiai laidojo kelios artimais giminytės ryšiais susijusios mažosios šeimos, sudarančios išplėstinę šeimą. Šį išplėstinį darinį galima sieti su iš istorinių šaltinių žinomu lauku“ [32, 86]. Manytume, ginčytini minėto darbo teiginiai, kad esą dalis pilkapių buvo supilti vergams. Tokie apibendrinimai rodo, kad turima pilkapių tyrimų medžiaga nėra išsami. Iki šiol Lietuvos archeologai nėra iki galo ištyrę nė vieno šios kultūros pilkapyno, netirti vadinami „didieji“ pilkapiai, kurie jau vien dėl dydžio akivaizdžiai yra išskirtiniai. Skurdi tyrimų bazė, taip pat svarbių atskaitos taškų trūkumas verčia abejoti ir kitais dalykais. Jau minėjau neįtikinantį teiginį apie vergams supiltus pilkapius, manau, diskutuotinas ir teiginys, kad bendruomenės populiaciją tuo metu sudarė tik „5–6 žmonės“ ir kad „pilkapynuose laidojosi nedidelės (5–15 žmonių) bendruomenės...“. Disertanto manymu, „visoje Rytų Lietuvos pilkapių kultūros teritorijoje galėjo egzistuoti, žinoma, ne vienu metu, apie 100–150 junginių, kuriuos būtų galima laikyti paprastosiomis vadystėmis“ [32, 76–77]. Be abejo, reikia papildomų to meto žmonių tankumo tyrimų. Dabar siūlomi skaičiai yra labai menkai argumentuoti. Dar istorikas Z. Ivinskis pažymėjo, kad „nors nėra aiškesnių įrodymų, tačiau pasigaunant kaimynų šaltinių ir vėlesnių Lietuvos ploto

duomenų, prieš pat valstybės susidarymą yra bandoma daryti išvadas (H. Lowmianskio), jog 58.000 km² latvių gyvenamame plote tebuvę apie 145.000 gyventojų, t. y. po pustrčio gyventojų 1 km². Prūsų teritorija (42.000 km²) buvusi tirščiau gyvenama – 4 gyventojai 1 km² – apie 170.000 gyventojų. 58.000 km² plote lietuvių taip pat gyvenę apie 170.000, t. y. 3 gyventojai 1 km². Tačiau atrodo, kad tie skaičiai yra per maži, nes kitaip tada būtų sunku paaiškinti, kaip po intensyvių ir per eilę generacijų daug aukų reikalavusių karų su ordinu, tuo pat laiku vykstant stipriai ekspansijai į rytus, būtų galėjusi tuojuo prasidėti vidaus kolonizacija. Priimant dėmesin ir šitas istorines aplinkybes, negalima tačiau samprotauti, kad lietuvių gyvenamame plote tada būtų daugiau kaip 5 gyventojai 1 km². Jeigu lietuvių skaičius nebūtų siekęs nė poros šimtų tūkstančių, badmečiai, marai ir žiaurūs to laiko karai būtų galėję tautą privesti prie sunykimo, kaip yra su jotvingiais“ [19, 136–137]. Tikėtina, kad lietuvių genčių žemėse (apie 80.000 km²) valstybei kuriantis galėjo gyventi per 300 000 gyventojų [26, 62–63].

JUTONIŲ PILKAPYNO NEINTERVENCINIŲ TYRIMŲ METODIKA IR PROBLEMATIKA

Vykdam mokslinį projektą „Lietuvos valstybės ištakos Dubingių mikroregiono tyrimų duomenimis“, 2011 m. buvo pradėti Jutonių-Dubingių pilkapyno tyrimai. Šis pilkapyvas priklauso Rytų Lietuvos pilkapių kultūros arealui ir yra vienas didesnių tokių paminklų Rytų Lietuvos teritorijoje. Pilkapyną sudaro apie 120 pilkapių, išsidėsčiusių 10 hektarų plote, kai kurie jų savo dydžiu itin išsiskiria iš aplinkos.

Iki šiol pilkapyne archeologiniai tyrimai vykdyti fragmentiškai. 1939 m. tiesiant kelią Dubingiai–Joniškis buvo suardyta keliolika pilkapių, trys pilkapiai tik apardyti. Tais pačiais metais šiuos tris pilkapius tyrė Vytauto Didžiojo kultūros muziejus (tyrimų vadovas P. Baleniūnas). Tyrimų ataskaita, matyt, nebuvo parengta, nes Kultūros paveldo centro archyve saugomas vos vienas puslapis teksto, kuriame glaustai aprašyti tyrimai [2, 164]. Iš šios fragmentiškos medžiagos žinoma tik tiek, kad pilkapiai tirti šiaurinėje pilkapyno dalyje, visuose rasta bent po vieną degintinį kapą be įkapių.

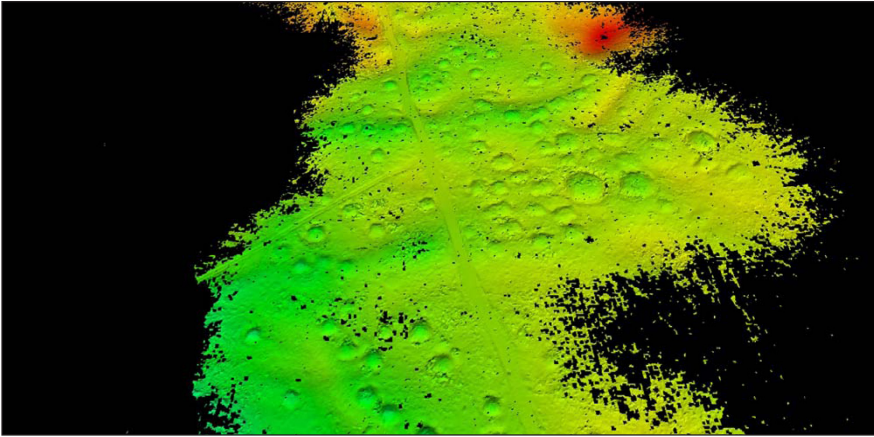

6 pav. Jutonių-Dubingių pilkapyvas

2000 m. P. Tebelškis tyrė spėjamą pilkapį į šiaurę nuo dabartinės pilkapyno teritorijos, už žvyrkelio Dubingiai–Joniškis. Rastas vienas degintinis kapas be įkapių, nustatyta, kad šis pilkapis turėjęs būti šiauriausias Jutonių–Dubingių pilkapyno pilkapis [48].

Moksliniame projekte numatytų pilkapyno ir piliakalnių tyrimai yra didelė metodologinė problema. Tiek pilkapynai, tiek piliakalniai kiekybiškai (plotas, pilkapių skaičius) yra didelės apimties archeologijos objektai. Norėdami apie juos gauti patikimus mokslinius duomenis ir atsižvelgdami į statistikos keliamus reikalavimus, nustatant imties ir populiacijos santykį, turime archeologiškai ištirti didelius jų plotus. Tai sudėtinga, kai taikoma tradicinėje archeologijoje įprasta kasinėjimų metodika, nes tokie tyrimai yra destruktivūs (suardo patį objektą), brangiai kainuoja ir ilgokai trunka (ypač įvertinant Lietuvos klimato sąlygas ir realią kasinėjimų sezono trukmę). Galime daryti metodologinę prielaidą, kad iki šiol turimi pilkapių tyrimai kaip tik dėl šios priežasties nedavė laukiamų rezultatų: nors kasinėta daug pilkapių, tačiau jie visi buvo iš skirtingų pilkapynų, be to, dažnai pilkapyne tiriamo pilkapio pasirinkimą lėmė ne moksliniai, o paveldosaugos motyvai (dažnai kasinėjami tik suardyti arba ardomi pilkapiai). Kita vertus, piliakalnių tyrimai leidžia daryti prielaidą, kad net investavę didžiules lėšas ir iškasę visą aikštelės plotą (pvz., Šeimyniškių piliakalnis) gauname nemažai mokslinių duomenų apie konkretų objektą, tačiau papildomų mokslinių duomenų apie piliakalnius apskritai nėra daug. Moksliniame projekte „Lietuvos valstybės ištakos Dubingių mikroregiono tyrimų duomenimis“ siekiama pagrįsti kiek kitokį, trijų lygmenų, metodologinį modelį. Pirmojo lygmens metodai turėtų būti neintervenciniai ir leidžiantys santykinai nedidelėmis laiko bei lėšų sąnaudomis gauti pakankamai daug mokslinių duomenų iš didelių teritorijų. Projekte šio lygmens baziniu metodu buvo pasirinktas 3D nuskaitymas, kuris, viena vertus, leidžia centimetrų tikslumu užfiksuoti žemės paviršiuje matomus ir tolesniems tyrimams svarbius išorinius archeologijos objektų požymius (duobes, pylimus, buvusiųjų kelių vietas ir t. t.); kita vertus, šiuo metodu (LIDAR prietaisu, įmontuotu lėktuve) galime santykinai nebrangiai ir greitai išžvalgyti didžiules teritorijas. Antrojo lygmens mokslinių duomenų rinkimo metodai taikomi mažesniuose plotuose, kurie moksliai pagrįstai buvo atrinkti pirmojo lygmens tyrimų metu. Antrojo lygmens metodai grindžiami objekte vykdomais neintervenciniais ar mažai intervenciniais tyrimais – tai gali būti tyrimai georadaru, infraraudonųjų spindulių kamera, magnetometru, gręžinių metodu [55] ar metalo detektoriumi [20]. Antrojo lygmens metodams reikia daugiau laiko ir lėšų nei pirmojo lygmens. Jų tikslas – sukaupti papildomus (iš esmės po žeme ar po vandeniu esančius) mokslinius duomenis ir palyginti su pirmojo lygmens tyrimais. Kasinėjimai yra tik trečiojo lygmens metodas, minimaliai taikomas labai aiškiai moksliai pagrįstuose plotuose siekiant gauti tuos mokslinius duomenis, kurių neįmanoma įgyti pirmojo ir antrojo lygmens metodais.

Remiantis išdėstytomis metodologinėmis prielaidomis, pirmaisiais tyrimų metais Jutonių–Dubingių pilkapyne neskubėta pradėti intervencinių archeologinių tyrimų. Manyta, kad iš pradžių būtina suvokti pilkapyno struktūrą. Tad nuspręsta atlikti teritorijos 3D nuskaitymą ir parengti nagrinėjamos teritorijos topografinį planą, kuriame būtų atvaizduota bendra viso pilkapyno teritorijos reljefo būklė ir detalizuoti pilkapiai. Šių darbų metu buvo tiksliai išmatuoti pilkapiai bei juos supantys grioviai ir duobės (aukštis, gylis, plotis, ilgis), nustatytos jų tikslios formos. Darbus atliko UAB „Terramodus“ specialistai. Trimačio nuskaitymo rezultatus, kuriuos sudaro x, y, z koordinatės turintis taškų debesis bei R, G, B modelio spalviniai taškai, vėliau galime analizuoti kaip su geografiniais duomenimis susietą objektą arba kaip vaizdinį (trimačio vaizdo) objektą.

7 pav. Vienas iš galimų 3D nuskaitytų duomenų atvaizdavimas

Topografiniai planai sudaromi dviem etapais. Pirmame etape (lauko matavimai) naudojant 3D lazerinį skaitytuvą Riegl LMS-z420i fiksuojama būklė vietovėje. Antrame etape specializuota programine įranga pagal lauko matavimo duomenis nubraižomi topografiniai planai. Lauko matavimai buvo atliekami sistemingai kartojant keletą veiksmų:

1. Surandama nuskaitymui tinkama pozicija (kuo arčiau pilkapio ir kad kuo mažiau matymo lauką užstotų medžiai).

2. Išdėstomi cilindriniai reflektoriai, per kuriuos atskiros nuskaitymo pozicijos susiejamos į bendrą koordinacių sistemą; tuo pat metu numatoma kita nuskaitymo pozicija, nes tie patys reflektoriai turi būti matomi bent iš dviejų skirtingų pozicijų.

3. Atviresnėse vietose bandyta GPS sukoordinuoti reflektorius (siekiant kokybės kontrolės ir objekto sąsajos su LKS-94 koordinacių sistema).

4. Vykdomas 3D nuskaitymas. Skaitytuvo parametrai nustatomi taip, kad jis per 4 min. apsisuktų 360° apie savo ašį ir kas 0,12° pamatuotų visus matymo lauke esančius objektus. Vieno tokio nuskaitymo metu vidutiniškai pamatuojama ~1,4 mln. taškų.

5. Nustatomi ir detalai nuskaitomi reflektoriai.

Kartojant šiuos penkis veiksmus, visoje nagrinėjamoje teritorijoje buvo atlikti 182 nuskaitymai ir pamatuota ~250 mln. taškų. Visa teritorija buvo padengta pamatuotais taškais vidutiniškai kas 5 cm.

Kitas darbų etapas buvo matavimo metu surinktų duomenų apdorojimas specializuota programine įranga.

Vienas projekto tikslų buvo sukurti tikslų teritorijos reljefo modelį. Tam riScanPro programa buvo atskirti žemės paviršiaus taškai nuo kitų pamatuotų taškų. Iš atskirų žemės paviršiaus taškų AutoCAD MAP programa buvo sukurtas žemės paviršiaus modelis, kuris panaudotas:

- 1) sukuriant visos teritorijos horizontales,
- 2) sudarant rastrinį šlaitų (skirtingo nuolydžio šlaitai vaizduojami skirtingomis spalvomis) modelį,
- 3) sudarant rastrinį aukščių (skirtingos aukščių reikšmės vaizduojamos skirtingomis spalvomis) modelį,
- 4) nustatant tikslias pilkapių vietas.

Pirminiais surinktos medžiagos duomenimis, pilkapyno teritorijoje galima išskirti bent keturias pilkapių santalkos grupes. Teoriškai manoma, kad smulkesnės pilkapių grupės yra chronologiškai trumpalaikės, o didesnė grupėse galėjo būti laidojama ir keletą amžių [46, 54]. Smulčiausios pilkapių grupės yra pietinėje ir šiaurinėje (12) pilkapyno dalyse. Iš tirtų pilkapių struktūros ir įkapių nebuvimo manoma, kad bent jau šiaurinė pilkapyno pilkapių grupė gali būti datuojama IX–XII amžiumi. Stambiausia pilkapių grupė yra pilkapyno viduryje, čia savo dydžiu išsiskiria trys pilkapiai. Taip pat pirminiame reljefiniame plane pastebėta, kad visi pilkapiai supilti aukštumose, o daubose ir kloniuose pilkapių nėra.

Archeologinių tyrimų metu planuojama ištirti vidurinės pilkapyno grupės „didįjį“ pilkapį, struktūras ir radinius datuoti ¹⁴C (radioaktyviosios anglies) metodu, o gautus rezultatus palyginti su erdvinių pilkapių išsidėstymu. Taigi tiriant kompleksiskai bus siekiama suvokti, kaip atsirado ir formavosi šis pilkapyas.

IŠVADOS

1. Vilniaus universiteto mokslininkų grupė 2011 m. balandžio 1 d. pradėjo įgyvendinti ketverių metų trukmės mokslinį projektą „Lietuvos valstybės ištakos Dubingių mikroregiono tyrimų duomenimis“, finansuojamą iš Europos Sąjungos fondų lėšų. Projekto mokslinis tikslas – remiantis Dubingių mikroregiono I–XV a. archeologijos, istorijos, gamtos mokslų duomenimis, išanalizuoti Lietuvos valstybės, kaip politinio teritorinio vieneto, ir lietuvių tautos bei visuomenės formavimosi procesą.

2. Mokslinėje literatūroje nėra aiškaus mikroregiono apibrėžimo. Tai ypač aktualu Lietuvos priešistorėi ir ankstyviesiems viduramžiams, kai teritorinės ir administracinės struktūros nebuvo nusistovėjusios, apie jas turime mažai žinių. Ieškant universalaus mikroregiono apibrėžimo yra perspektyvi komunikacinė paradigma, pagal kurią istorinis mikroregionas – tai natūraliai istoriškai susiklosčiusi kultūrinė ir gamtinė erdvė, kurios gyventojai palaiko glaudžius ryšius, artimai bendrauja.

3. Šiuo požiūriu istorinio mikroregiono maksimalų teritorijos dydį lemia kelių infrastruktūros ir transporto priemonių lygis. Mikroregiono gyventojas turi sugebėti per dieną nukeliauti iki centro, suspėti atlikti ten savuosius reikalus ir grįžti atgal. Minimalų mikroregiono dydį nulemia dirbamos žemės kokybė ir ūkininkavimo kultūra. Mikroregiono gyventojai turi būti ekonomiškai pajėgūs išlaikyti administracines struktūras.

4. Dubingių mikroregiono susiformavimui lemiamos reikšmės turėjo Asvejos ežeras, atlikęs natūralaus barjero vaidmenį keliaujant pietų–šiaurės kryptimi, valstybės kūrimosi laikotarpiu jis galėjo būti Lietuvos ir Našios žemių konfederacijų riba. Ties perėjomis per ežerą formavosi Dubingių mikroregiono centrai – Baluošos piliakalnis ir Dubingių piliavietė.

5. Dubingių mikroregionas buvo formalizuojamas kaip religinis teritorinis-administracinis (Dubingių parapija) ir pasaulietinis teritorinis-administracinis vienetas (Dubingių seniūnija, pavietas, kunigaikštystė). Pažymėtina, kad senųjų (XVI–XVIII a.) teritorinių-administracinių vienetų ribos galėjo sietis su LDK kūrimosi laikotarpiu (XI–XIII a.) mikroregionų ribomis.

6. Priešistorės (I–XIII a.) mikroregionų tyrimų teoriniu pagrindu galime laikyti etnogenės teoriją. Ši teorija ypač tinka teritorijoms, kuriose XI–XIII a. formavosi Lietuvos

(12) Dabar šiaurinėje pilkapyno grupėje yra apie 10 pilkapių, neaišku, kiek jų buvo suardyta tiesiant Dubingių–Jutonių kelią.

Didžioji Kunigaikštystė. Toks požiūris leidžia atsisakyti stereotipinės, į radinių kompleksą orientuotos, archeologinės kultūros sampratos ir plačiau interpretuoti artefaktus gamtiniuose, socialiniuose, kultūriniuose ir etniniuose kontekstuose.

7. Šiuo požiūriu archeologų išskirta Rytų Lietuvos pilkapių kultūra, neabejotinai tiesiogiai susijusi su lietuvių genčių gyventu plotu, turi būti vadinama ir suvokiama kaip lietuvių genčių pilkapių kultūra. Nors dabar vartojamas Rytų Lietuvos kultūros terminas ir įvardijama priešistorinė kultūra, jis yra susietas su XX a. geopolitinėmis ribomis. Minima pilkapių kultūra apima teritoriją, kuri dabartinėmis geopolitinėmis aplinkybėmis yra pietrytinėje Lietuvos ir vakarinėje Baltarusijos dalyje.

8. Pilkapynų ir piliakalnių tyrimai yra fundamentali metodologinė problema. Norėdami gauti patikimus mokslinius duomenis, vadovaudamiesi matematinės statistikos imties ir populiacijos santykio teorija turime archeologiškai ištirti didelius jų plotus. Taikant tradicinėje archeologijoje įprastą kasinėjimų metodiką tai sudėtinga, nes toks tyrimas yra destruktivus, brangus ir ilgai trunka. Projekte numatyta pagrįsti kitokią trijų lygmenų piliakalnių ir pilkapynų tyrimų metodologiją, kuri padės gauti daugiau papildomų mokslinių duomenų mažesnės intervencijos priemonėmis, taip pat sutaupys laiko ir lėšų.

Gauta 2012 01 31
Priimta 2012 03 15

Literatūra

- [1] 1784 m. Vilniaus vyskupijos topografinis parapijų aprašymas. *Lietuvos valstybinis istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 694, ap. 1, b. 3504.
- [2] 1939 m., Dubingiai, Utenos aps., Dubingių vls., P. Baleniūnas. *Kultūros paveldo centras*, f. 1, ap. 1, s. v. 101, p. 164.
- [3] ANDERSON, David; BUCK, Caitlin; COLLARD, Mark; CONOLLY, James; DOBNEY, Keith; MACAULAY, Vincent; SARSON, Graeme. Modelling the prehistoric spread of plants, animals, people and ideas. *CAA Proceedings, Granada*, 2010, p. 46.
- [4] BAGDZEVIČIENĖ, Rita; TAMKUS, Audrius. Regioninė politika – dabartis ir ateitis. Pranešimas respublikinėje konferencijoje *Inžinerinės regionų plėtros problemos*. Pranešimų tekstai. 2001, lapkričio 8 d.
- [5] BALTRŪNAS, Valentinas; ANDRIUŠYTĖ-ŽUKIENĖ, Rasa; KARMAZA, Bronislavas; KVIŽIKIČIUS, Linas ir kt. *Ar tikrai Raigardas prasmego? Kompleksinių tyrimų duomenys*. Vilnius: VDA I-kl., 2001.
- [6] BARANAUSKAS, Tomas; ZABIELA, Gintautas. Deltuvos žemė. *Lietuvos istorijos metraštis*. Vilnius: Mokslas, 1995, p. 5–14.
- [7] BAUBONIS, Zenonas; ZABIELA, Gintautas. *Lietuvos piliakalnių atlasas*. T. 1–2. Vilnius: Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos ministerija, 2005.
- [8] BAUMGARTNER, J. Rupert; KUTLAČA, Djuro; VINCZE, Zsuzsanna; AKPINAR, Murat. Managing innovation in Europe's cross-border microregions. Pranešimas tarptautinėje konferencijoje *Euram 2008, Ljubljana, 2008, May 14–17*.
- [9] BLIUJENĖ, Audronė. Mikroregionas tarp Šilutės ir Priekulės bei Švėkšnos, arba Lamatos žemė archeologiniais duomenimis. *Archaeologia Lituana*, 2003, t. 4, p. 122–139.
- [10] BLIUJENĖ, Audronė; BRAČIULIENĖ, Ramunė. Prašmatniosios Barbaricum paribio diduomenės moterys ir jų vyrai. *Lietuvos archeologija*. T. 30. Vilnius: Diemedžio I-kl., 2007, p. 39–68.

- [11] COWGILL, L. George. Toward refining concepts of Full-Coverage Survey. *The Archaeology of Regions: A Case for Full-Coverage Survey*. Washington: Smithsonian Inst. Pr., 1990, p. 249–259.
- [12] CZERNIAK, Lech; PIONTEK, Janusz. The socioeconomic system of European Neolithic populations. *Current Anthropology*, 1980, vol. 21, No. 1, p. 97–100.
- [13] EJARQUE, Ana; MIRAS, Yannick; RIERA, Santiago; PALET, M. Josep; ORENGO, A. Hector. Testing micro-regional variability in the Holocene shaping of high mountain cultural landscapes: a palaeoenvironmental case-study in the eastern Pyrenees. *Journal of Archaeological Science*, 2010, vol. 37(7), p. 1468–1479.
- [14] EYASU, Alemayehu. *The Potential for a Micro-Regional Integration Arrangement within the Context of COMESA: The Case of the North Gondar Zone, Ethiopia, and the Gedaref State, Sudan*. Addis Adaba: Addis Ababa University, 2004.
- [15] GARLIAUSKAS, Vidas. *XVII a. Molėtų bažnyčios krikšto ir santuokos metrikų knyga*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004.
- [16] GIRININKAS, Algirdas; LUKOŠEVIČIUS, Olijardas. *Lietuvos priešistorė: Materialinės ir dvasinės kultūros raida, genčių formavimasis*. Vilnius: Agora, 1997.
- [17] GÓRZYŃSKI, Sławomir; GRALA, Jolanta; PIWKOWSKI, Włodzimierz; URBANIAK, Violetta; ZIELIŃSKA, Teresa. *Radziwiłłowie herbu Trąby*. Warszawa: Wydawnictwo DIG, 1996.
- [18] HALLER, O. Archibald. A Socioeconomic regionalization of Brazil. *American Geographical Society*, 1982, vol. 72(4), p. 450–464.
- [19] IVINSKIS, Zenonas. *Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didžiojo mirties*. Vilnius: Mokslo, 1991.
- [20] IWANOWSKA, Grażyna; ENGEL, Marcin; SOBCZAK, Cezary. Spectacular results of planigraphy with metal detectors on Yatvingians hill-forts. Pranešimas tarptautinėje konferencijoje. *Naujausi archeologiniai tyrinėjimai, Kernavė, 2011 m. lapkričio 25 d.*
- [21] JAROCKIS, Romas. Lietuviškosios Žiemgalos dalies apgyvendinimo raida XIII–XVI amžiuje. *Lietuvos archeologija*. T. 24. Vilnius: Diemedžio I-kla, 2003, p. 9–16.
- [22] JOVAIŠA, Eugenijus. Senasis geležies amžius: paminklai ir kultūros. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija*, 1997, Nr. 36, p. 48–65.
- [23] JUČAS, Mečislovas. Dubingių praeitis. *Dubingiai*. Vilnius: Vaga, 1971, p. 49–66.
- [24] KARVELIS, Deimantas; RAGAUSKIENĖ, Raimonda. *Iš Radvilų giminės istorijos: Dubingių kunigaikštystė 1547–1808 m.* Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2009.
- [25] KAVOLIUTĖ, Filomena. Senieji kultūriniai arealai ir jų pėdsakai Žemaitijos kraštovaizdyje. *Geografija*, 2005, t. 38(1), p. 204–212.
- [26] KIAUPA, Zigmantas; KIAUPIENĖ, Juratė; KUNCEVIČIUS, Albinas. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995.
- [27] KIAUPIENĖ, Juratė. *Mes, Lietuva: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatus gyvenimas)*. Vilnius: Kronta, 2003.
- [28] KOHLER, A. Timothy. *The Model Based Archaeology of Socionatural Systems*. Santa Fe, NM.: School for Advanced Research Press, 2009.
- [29] KPD. *Kultūros vertybių registras* [interaktyvus]. Vilnius: Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos, 2007–2010 [žiūrėta 2011 08 12]. Prieiga per internetą: <http://kvr.kpd.lt/heritage/>.
- [30] KULNYTĖ, Birutė. *Lietuva žemėlapiuose*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2010.
- [31] KURILA, Laurynas. Lietuvių etninė riba rytuose IX–XII a. (1. Archeologijos duomenys). *Lietuvos archeologija*, 2005, t. 27, p. 59–84.
- [32] KURILA, Laurynas. *Socialinė organizacija rytų Lietuvoje III–XII a. (Laidojimo paminklų duomenimis)*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2009.

- [33] LATVIS, Henrikas; VARTBERGĒ, Hermanas. *Livonijos kronikas*. Vilnius: Mokslas, 1991.
- [34] Lietuvos TSR archeologijos atlasas III. I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai. Sudarė A. Tautavičius. Vilnius: Mokslas, 1977.
- [35] MICHELBERTAS, Mykolas. *Senasis geležies amžius Lietuvoje. I–IV amžius*. Vilnius: Mokslas, 1986.
- [36] MUGURĒVIČS, Ēvalds. Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae über Litauen im Zusammenhang mit den Daten der Archäologie. *Archaeologia Lituana*. 2006, t. 7, p. 242–248.
- [37] PETRAUSKAS, Rimvydas. Ankstyvosios valstybinės struktūros Lietuvoje XIII amžiuje – XV amžiaus pradžioje. *Lietuvos istorijos studijos*, 2005, t. 16, p. 19–30.
- [38] PIETKIEWICZ, Krzysztof. *Najstarszy inwentarz dóbr radziwiłłowskich z 1528 r.* In: *Lituanoslavica Posnaniensia*. Poznań, 1985, t. 1, s. 175–186.
- [39] PRIGOGINE, Ilya. *Tikrumo pabaiga: laikas, chaosas ir nauji gamtos dėsniai*. Vilnius: Margi raštai, 2006.
- [40] ROTH, Klaus. What's in a region? Southeast European regions between globalization, EU-integration and marginalization. *Region, Regional Identity and Regionalism in Southeastern Europe*, 2007, vol. 11, p. 17–42.
- [41] SALATKIENĖ, Birutė. *Lieporių* mikroregiono gyvenviečių tinklas viduriniame geležies amžiuje centro ir periferijos aspektu. *Florilegium Lithuanum*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2010, p. 103–113.
- [42] SIDERAVIČIŪTĒ-MICKIENĖ, Ilona. Dėl agronimų darybos. *Kalbų studijos*, 2006, Nr. 8, p. 27–30.
- [43] SIMNIŠKYTĒ-STRIMAITIENĖ, Andra. *Kultūrinė dinamika Sėlos regione I–XIII a. po Kr.* Daktaro disertacija. Vilnius, 2004.
- [44] *Synodus Diocensis Vilnensis ab Jllustrimo Excellenti Synodus Dioecesana Vilnensis*. Zienkowicz M. J. Vilnensi, 1744.
- [45] STONČIUS, Darius; MAČIULIS, Mindaugas; ZABIELA, Gintautas; BAUBONIS, Zenonas. Senosios gyvenvietės Lietuvos ežerų salose. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2010, p. 441–452.
- [46] TAUTAVIČIUS, Adolfas. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 1996.
- [47] TAUTAVIČIUS, Adolfas. Žemaičių etnogenezė (archeologijos duomenimis). *Iš lietuvių etnogenezės*. Vilnius: Mokslas, 1981.
- [48] TEBELŠKIS, Povilas. *Jutonių, Dubingių pilkapio IP 1432/A (Švenčionių r.) 2000 m. žvalgomųjų archeologijos tyrimų ataskaita*. Vilnius, 2000.
- [49] THURSTON, L. Tina; SALISBURY, B. Roderick. *Reimagining Regional Analyses: The Archaeology of Spatial and Social Dynamics*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2009.
- [50] TIMOTHY, A. Kohler; LEEUW, Sander. *The Model Based Archaeology of Socionatural Systems*. Santa Fe: SAR Press, 2007.
- [51] TUČAS, Rolandas. Žemaičių bendruomenių teritorinė organizacija X–XII amžiuje. *Geografijos metraštis*, 2005, t. 38(1), p. 176–187.
- [52] VAITKEVIČIUS, Vyktintas. Examining layout tendencies of East Lithuanian barrows. *Interarchaeologia*. 2. Vilnius, Helsinki, Riga, Tartu: Pakett press, 2007, p. 117–125.
- [53] VAITKEVIČIUS, Vyktintas. Vienos teorijos pėdsakais, arba mirusiųjų deginimo paprotys rytų Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*, 2005, t. 27, p. 49–58.
- [54] VAŠKEVIČIŪTĒ, Ilona. Tautų kraustymosi ir baltų genčių sklaidos laikotarpis. *Lietuvos istorija*. 2. *Geležies amžius*. Vilnius: Baltos lankos, 2007, p. 173–297.

- [55] VERHAGEN, Philip. *Case Studies in Archaeological Predictive Modelling*. Leiden University Press, 2007.
- [56] VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, Regina. Lietuvių tautybės susidarymas (archeologiniai duomenimis). *Lietuvos istorijos metraštis. 1977 metai*. Vilnius, 1978, p. 5–22.
- [57] VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, Regina. *Iš lietuvių etnogenezės*. Vilnius: Mokslas, 1981.
- [58] WOJTKOWIAK, Zbysław. *Lithuania Transwilniensis saec. XIV–XVI: podziały Litwy Północnej w późnym średniowieczu*. Poznan: Wydawnictwo Poznańskie, 2005.
- [59] ZABIELA, Gintautas. *Aukštaitijos žemės. Aukštaičių tapatumo paieškos*. Kaunas: Žiemgalos I-klā, 2006, p. 20–26.
- [60] ZABIELA, Gintautas. Nalšia Lietuvos valstybės kūrimosi išvakarėse. *Rytų Lietuva. Istorija, kultūra, kalba*. Vilnius: Mokslas, 1992, p. 12–24.
- [61] ЛУХТАНАС, Алексас. К вопросу об исчезновении культуры штрихованной керамики в бассейне Нерис (городища и селища Кярнаве). *Archaeologia Lituana*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2001, t. 2, p. 22–28.
- [62] ЛЮБАВСКИЙ, Матвей. *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства*. Москва: Университетская типография, 1892.
- [63] МЕДВЕДЕВ, А. М. *Верхнее понеманье в железном веке и раннем средневековье*. Минск: Беларуская навука, 2011.
- [64] *Янишкская волость. Известия о сельском хозяйстве*. 1872. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 34, b. GD510.

ALBINAS KUNCEVIČIUS, RIMVYDAS LAUŽIKAS, RAMŪNAS ŠMIGELSKAS,
RENALDAS AUGUSTINAVIČIUS

Historical land of Dubingiai – territory of the East Lithuanian Barrow Culture or the Lithuanian Barrow Culture?

Summary

On 1 April 2011 a group of scientists from Vilnius University (Prof. Dr. Albinas Kuncevičius (research supervisor), Assoc. Prof. Dr. Rimvydas Laužikas, Renaldas Augustinavičius, Ramūnas Šmigelskas and Indrė Rutkauskaitė) started implementing a 4-year research project titled *Beginnings of Lithuanian statehood according to the exploration of Dubingiai microregion*. The goal of this article is to analyse the problems and theoretical and methodical research assumptions formed and solved in the initial stage of the project *Beginnings of Lithuanian statehood according to the exploration of Dubingiai microregion*.

Concept of microregion. In contemporary literature, the term of microregion is used to denote several meanings: political-economic, geographical, historical-cultural. To define the historical microregion, scientists often apply the formal criterion by associating a microregion with a historical or contemporary administrative-territorial unit. We may assert that the communication paradigm is far more appropriate to define the historical microregion than the formal criterion. According to the model presented in the article, the historical microregion is a cultural and natural space developed through natural historical processes, with its inhabitants maintaining tight links and close communication.

Dubingiai microregion in the 14th–18th century. In terms of communication, such a long lake as Lake Dubingiai essentially performed the role of a river. It marked a natural border (“barrier”) between one territory and the other driving residents to inhabit the banks along the lake and to seek the crossings across the “barrier” for communication. The places where trade routes crossed natural barriers witnessed the establishment of saloons and settlements for the purpose of servicing travellers as well as protecting crossings and bridges, which eventually evolved into the centres of microregions. There were two centres of such type in Dubingiai microregion: Dubingiai mound was to protect the crossing near Dubingiai Town, while Baluoša mound protected the crossing near Alka Village. In the 15th–16th centuries the boundaries of Dubingiai microregion were formalized by means of two – religious (parish) and secular (eldership, powiat, duchy) administrative-territorial units.

Theoretical assumptions of development of Dubingiai microregion before the 14th century. The theory of ethnogenesis may be considered the theoretical basis of prehistoric (1st–13th c.) research of microregions. This theory best applies to the territories where the Grand Duchy of Lithuania was formed in the 11th–13th centuries. Such an approach allows us to refuse a stereotypical concept of archaeological culture oriented towards a complex of findings and creates conditions for more comprehensive interpretations of artefacts in natural, social, cultural and ethnic contexts. The East Lithuanian Barrow Culture explored by archaeologists from the said perspective, as showing direct links with the area inhabited by Lithuanian tribes, should be called and perceived as the Lithuanian Tribe Barrow Culture. The present term of the East Lithuanian Culture, even though refers to a prehistoric culture, is nevertheless associated with the 20th century geopolitical borders. The barrow culture under discussion covers the area which is located in the southeastern part of Lithuania and the western part of Belarus in contemporary geopolitical situation.

Research methodology applied in the project. The research of barrows and mounds is a fundamental methodical problem. Following the sample-population ratio theory applied in mathematical statistics, to obtain reliable scientific data on barrows and mounds, we have to carry out an archaeological investigation of their vast areas. It is rather complicated to achieve this by means of the methodology of excavations applied in traditional archaeology because excavation-based research is destructive, costly and time-consuming. The project expects to justify a different three-level research methodology for mounds and barrows which will generate a larger supplementary amount of scientific data by less interventional and less time-consuming and costly measures.

Key words: Dubingiai castle-site, microregion, ethnogenesis, East Lithuanian Barrow Culture, Lithuanian barrows